

سفینه چیست؟^۱

فیروزه عبدالله‌اوا (ملویل)*

ترجمه زینب پیری**

«مجموعه» آمده‌اند مشخص نیست. چنین مواردی را می‌توان به مَرَقَّع^۲ تشبیه کرد که معمولاً اوراق جدا از هم (مانند قطعات خطاطی یا نقاشی با موضوعات مختلف) است که به طرزی هنرمندانه گردآوری شده و اشعار معروف یا رویدادهای مذهبی را تصویر کرده‌اند. حتی کتابی جدی در علم‌الشعر مانند المعجم فی معاییر اشعار العجم، نوشته شمس‌الدین محمد بن قیس رازی (سده ۷ هـ / ۱۳ م.) را که مطالب آن با ساختاری حساب‌شده نظم یافته است، می‌توان مجموعه‌ای از قطعات شعری دانست که با الگویی خاص مرتب شده‌اند.

برای جلوگیری از درهم‌آمیختن این گونه‌ها باید خصوصیات اصلی و وجوه تفاوت هر یک از آن‌ها با یکدیگر را بشناسیم.

مجموعه (Collection) به شماری از آثار نظم، نثر یا تلفیقی از هر دو اطلاق می‌شود. «مجموعه»‌ها برای استفاده‌های شخصی معمول بوده‌اند، چه دانشمندان برای استفاده خود کتابت می‌کردند و چه خطاطان حرفه‌ای در بازار یا کتابخانه‌های بزرگ سفارش استنساخ آن را می‌گرفتند. «مجموعه»‌ها گاهی هم به تعداد زیاد نسخه‌برداری و به طرز هنرمندانه‌ای مزین می‌شدند. این نسخه‌ها عموماً به نثر و موضوع آن‌ها غالباً علمی بود: فلسفه، الهیات، حقوق، ریاضیات، طالع‌بینی / نجوم و تاریخ انبیاء، و در حد کمتری، تاریخ و جغرافیا. «مجموعه»‌ها و گاه

پیش از بحث در باب گونه ادبی «سفینه»، شایسته است که آن را در منظر گسترده ادبیات قرون وسطی در نظر بگیریم، نسخه‌ای که در آن آثار چند نفر یا چند اثر از یک نفر استنساخ می‌شد. مجموعه‌های دست‌نویس، اعم از سفینه، جُنگ، بیاض یا مجموعه، تا پایان سنت نسخه‌نویسی، در آغاز قرن بیستم، در سراسر دنیای فارسی‌زبان بسیار مرسوم بود. از بدو رواج کتابخانه‌های خصوصی، به‌ویژه از زمانی که «مصرف‌کننده طبقه متوسط»، مثل استادی برجسته یا حکمرانی محلی، می‌توانست کتابخانه‌ای بزرگ داشته باشد، «مجموعه»‌ها، تنوع بسیار یافتند؛ به‌طوری که گاه تشخیص آن‌ها از یکدیگر دشوار است. علاوه بر «دیوان»‌ها و «کلیات»‌های سنتی‌تر که اغلب خود گویندگان آن‌ها را گردآوری می‌کردند و مجموعه سروده‌های یک شاعر بود، چندین گونه و گونه‌های تلفیقی از «مجموعه»‌ها مرسوم شد. «مجموعه»‌ها از نظر کیفیت و اندازه متفاوت بودند؛ از مجموعه‌های بسیار کوچک، شامل نگاشته‌های دو یا سه مؤلف، اثر ادبی یا رساله، تا مجموعه‌هایی مانند سفینه تبریز که شامل ده‌ها برگ از آثار صدها مؤلف است. «مجموعه»‌ها ممکن است آثار علمی یک مؤلف یا آثاری در یک موضوع، از مؤلفان متفاوت، را دربرگیرند؛ مثلاً رساله‌ای از یک شیخ صوفی که به اهتمام شاگردانش رونویسی و تعلیقاتی بر آن افزوده شده است. گاه رشته پیوند آثار مختلفی که در یک

** کارشناس ارشد تاریخ و تمدن اسلامی / zeinab.piri@gmail.com

* مدیر مرکز شاهنامه، کالج پمبروک، دانشگاه کمبریج.

۱. این نوشته ترجمه‌ای است از مقاله زیر:

A.Seyed- Firuza Abdullaeva, "What's in a Safina?", The Treasury of Tabriz. The Great Il-Khanid Compendium, Gohrab and S.McGlinn, eds, Amsterdam and West Lafayette, 2007, pp. 59-76.

از آقایان دکتر مجدالدین کیوانی و الوند بهاری که این ترجمه را پیش از چاپ خواندند و برخی موارد را اصلاح کردند بسیار سپاسگزارم.

۲. برای دیدن نقاشی‌های نمونه دو مَرَقَّع از موسسه مطالعات شرقی سنت‌پترزبورگ E 14 ر.ک:

Islamic paintings and calligraphy from the Russian Academy of Sciences, ed. Yu.Petrossyan et al., 1995, Lugano, 228 and the National Library of Russia, Dorn 849, in O.Васильева. Чей альбом? – Восточная коллекция, 2 (17) (2004), 28-41.

دوره دوم، سال ششم، شماره پنجم و ششم، آذر - اسفندماه ۱۳۹۱

«جنگ»ها، در مقایسه با دیگر گلچین‌های ادبی، همه اشکال و انواع آثار ادبی، در اندازه‌های مختلف، را دربرمی‌گیرد که علاوه بر غزلیات، قصاید یا رباعیات معروف، شامل مثنوی‌های کوتاه، قطعاتی مسجع، پاره‌هایی از اشعار حماسی، لطایف و داستان‌های کوتاه تعلیمی یا تاریخی هم می‌شود.

«جنگ» و «بیاض» تا حد زیادی با «جنگ»های شعری^۳ پیوند دارند. بسیار دشوار است که بفهمیم تفاوت روشمندی میان اصطلاحاتی که به این مجموعه‌ها اطلاق می‌شده وجود داشته است یا نه. با این حال، به نظر می‌رسد که «جنگ» یا «بیاض»، در مقابل «مجموعه»، به مجموعه‌های مشتمل بر متون نظم اطلاق می‌شده است. این هر سه معمولاً از یک اصل ساختاری پیروی می‌کنند و آن این که گزینش بر اساس موضوع، نویسنده، حلقه شعری، دوره تاریخی، و جز این‌ها انجام می‌گیرد.

جنگ (Jung) که معادلی برای «سفینه» عربی (به معنای «کشتی بزرگ») است، شاید همین منظور را داشته باشد. به هر حال مشکل است که «جنگ» را همچون دایرةالمعارفی کوچک یا هر نوع مجموعه کثکول‌گونه مشابه بدانیم. «جنگ» معمولاً مجموعه‌ای ساده از چند متن غالباً منظوم، با موضوعات مشابه است. جالب است بدانیم که محمدحسین بن خلف تبریزی در برهان قاطع، «جنگ» را «بیاض بزرگ» (همچنین «کشتی»، «شتری که هنوز او را به زیر بار نکشیده باشند» و «جهاز»)^۴ معنا کرده است. متأسفانه وی در معنای «بیاض»، «سفینه» و «تذکره» چیزی ننوشته است.

بیاض (Bayaz) را می‌توان دفتری برای جمع‌آوری اشعار پرطرفدار و رایج دانست. در انگلیسی به آن Commonplace book می‌گویند. بعدها «بیاض» ویژگی خاص خود را از دست داد و با «جنگ» خلط شد. تذکره مجموعه‌ای است از زندگی‌نامه‌های شعرا یا افراد

برجسته دیگر، به نثر، که اغلب با نمونه‌هایی از اشعار آن‌ها همراه است. اغلب مجموعه‌هایی که در انگلیسی آن‌ها را anthologies می‌نامند، معمولاً «تذکره» اند؛ اگرچه این اصطلاح به «جنگ»ها و «بیاض»ها نیز اطلاق می‌شود. بعضی از متون تاریخی نیز «تذکره» نامیده شده‌اند؛ از مهم‌ترین آن‌ها تذکره مقیم‌خانی یا تاریخ مقیم‌خانی (سال پایان تألیف: ۱۱۱۶/۵-۱۷۰۴ م.)، نوشته محمدیوسف منشی بن خواجه بقاء بلخی، منشی ابوالمظفر مقیم‌خان، است که به مقیم‌خان اهدا شده است.

«تذکره» ظاهراً در دربارها و پیش از انواع دیگر مجموعه‌ها ظهور یافته و اطلاعات عمومی بیشتری را شامل می‌شده و غرض از تدوین آن بیشتر سرگرمی بوده است تا اهداف علمی؛ از همه مهم‌تر این که «تذکره»، که چیزی بین گلچین ادبی و فرهنگ کتاب‌شناختی است، چه از نظر تعداد نویسندگان و چه تعداد آثار به گستردگی «جنگ» و «سفینه» نبوده است.

اما در مورد «سفینه» کلاً می‌توان گفت که بر طبق قرائن، گستره موضوعی وسیع‌تری دارد تا آن‌جا که گاه هیچ ارتباط موضوعی مشهودی میان اجزای آن وجود ندارد. به این لحاظ، «سفینه» به مرقع نزدیک‌تر است که در آن اوراق یا بخش‌هایی عیناً در کنار هم و در یک مجلد قرار گرفته‌اند، صرفاً به این منظور که متون جالبی را حفظ کنند، نه که مجموعه‌ای با ساختاری مشخص پدید آورند. از مهم‌ترین وجوه تفاوت «سفینه» با دیگر گونه‌های ادبی مثل «جنگ»، «بیاض» و «تذکره»، حضور کمرنگ‌تر گردآورنده است که فقط آثار موجود در آن می‌تواند سلیقه، اصلیت و پیشینه او را منعکس کند. دشوار بتوان گفت نخستین بار که «سفینه» برای مجموعه‌های ادبی یا علمی به کار رفته چه معنایی داشته است. به نظر می‌رسد که در اصل، «سفینه نجات» یا «سفینه اهل بیت» عنوانی رایج برای آثار دینی بوده

۳. برای دیدن نمونه ر.ک:

О.Акимовский. Описание персидских и таджикских рукописей Института Востоковедения. Поэтические сборники, альбомы, 10, М., 1993.

(توضیح نسخه‌های خطی مجموعه‌های شعری و آلبوم‌های فارسی و تاجیک). آکیمووشکین در این کتاب تنها آثار شعری «جنگ»، «سفینه» و «بیاض» و «مجموعه»ها را توضیح داده است.

۴. محمدحسین بن خلف تبریزی، برهان قاطع، به کوشش محمد سعیدی‌پور.

است. اما در قرن‌های ۱۷ و ۱۸، این اصطلاح را برای تفاسیر یا مجموعه‌ای از آثار با موضوعات مشابه^۵ استفاده می‌کرده‌اند. از این که این اصطلاح – که شاید در انگلیسی بتوان آن را Ship of Faith ترجمه کرد – چه زمانی به قطعات ادبی منتقل شده، اطلاع دقیقی در دست نیست. شاید این اصطلاح از «کشتی» دیگری در آثار ادبی اثر پذیرفته، مثل «سفینه النوح» یا «کشتی نوح» که در آن از هر چیز باید حداقل یک نمونه موجود باشد.

بدیهی است مجموعه‌هایی که اصطلاح «سفینه» در عنوان آن‌ها آمده است، ولی در واقع از گونه‌ای دیگر هستند، توأمان وجود داشته‌اند. مبهم بودن این اصطلاح به گردآوردگان آن، این اجازه را می‌داد که آثار مختلف و متفاوت را یک‌جا جمع کنند و دایرةالمعارفی واقعی را پدید آورند. هرچند همیشه این – طور نبود. برای مثال، نسخه‌های سفینه صائب^۶ نشان می‌دهد که «سفینه»‌ها شاید تنها شامل آثار ادبی می‌شده و در ساختار با «بیاض» و «جنگ» تفاوتی نداشته‌اند.

یکی از بارزترین نمونه‌های «سفینه»، نسخه‌ای از مخزن نسخه‌های خطی مؤسسه مطالعات شرقی سنت پترزبورگ^۷، موسوم به نسخه گلشن (۱۲-E)، است که محمد کاظم بن محمدرضا معروف به «مهجور» در نیمه دوم قرن هجدهم

آن را گردآورده و کامل کرده است. این نسخه همچون نسخه سفینه تبریز در قطعی بزرگ (۴۵ × ۷۰ سانتی‌متر)، شامل ۴۵۹ برگ و صد نقاشی مینیاتور است و مشتمل بر ۲۰۰ اثر شعر و نثر، در اندازه‌ها و گونه‌های مختلف، از ۱۱۶ نویسنده/ شاعر به ۱۱ زبان (فارسی، آذری، جغتایی، کردی، گورانی، لاری، پشتو، گیلکی، هندی، گرجی و ارمنی) است.

در این جا مسائل دیگری هم پیش می‌آید؛ از جمله این که از چه زمانی «سفینه» در دنیای غیرعرب رایج شد و چرا؟ اولین اثر این‌چنینی چه زمانی پدید آمد و منبع اصلی آن چه بود؟ متأسفانه اظهار نظر قاطع در این باب تقریباً غیرممکن است؛ اما حدس‌هایی می‌توان زد.

با کشف اثر ادبی مونس الاحرار فی دقائق الاشعار^۸ نوشته محمد بن بدرالدین جاجرمی (که نگارش آن در رمضان ۷۴۱ ق. / مارس ۱۳۴۱ م. به پایان رسیده است)، در ابتدای قرن بیستم سریعاً توجه جامعه ادبی به آن جلب شد و از زمان انتشار آن با همت میر صالح طبیبی^۹ تا این اواخر قدیمی‌ترین گلچین ادبی شناخته‌شده به زبان فارسی، به شمار می‌رفت. این نسخه اکنون در تصرف دار الآثار الاسلامیه در کویت (LNS MS 9) است و شامل ۲۵۷ برگ از گلچین بزرگ شعر فارسی می‌شود و به سی فصل، بعضاً نه تماماً، بر این اساس تقسیم

۵. مثلاً سفینه النجاة (پایان یافته به سال ۱۰۷۲ هـ. / ۱۶۶۲ م.). نوشته محمد مقیم بن محمد علی بن قاسم علی بن تاج‌الدین یزدی، تفسیر نیمه دوم قرآن از سوره ۷۸ تا ۱۱۴، یا سفینه اهل بیت (قرن ۱۶ و ۱۷ م.).

(Ч.Стори Персидская литература. Био-библиографический обзор в трех частях. Перев., перераб., и дополн Ю.Э.Брегель. Ч.1, Кораническая литература. Всеобщая история. История пророков и ранний ислам. М. 1972, c. 1346, 689)

۶. سفینه صائب که نسخه‌های زیادی از آن موجود است (تهران، کتابخانه سلطنتی، سنت پترزبورگ، مؤسسه مطالعات شرقی و دیگر مؤسسات)، گردآورده شاعر معروف دربار شاه عباس دوم صفوی (۱۶۴۲ – ۱۶۶۶ م.) شامل ۲۵ هزار بیت از اشعار ۸۰۰ شاعر که پنج هزار بیت آن را گردآورنده نوشته است. [cit, 40; M Bayani]

7. O.Akimushkin. An entire library in a single binding. Manuscripta Orientalia. Vol.4, No 3, September 1998, pp.62-69.

۸. این نسخه، نخستین بار، وقتی یکی از اوراق مصور آن در موزه هنرهای دکوراتیو (Musée des Arts Decoratifs) پاریس در سال ۱۹۱۲ به نمایش گذاشته شد به متخصصان تاریخ هنر شناسانده و خود نسخه در سال ۱۹۱۴ در گالری چارلز (galleries of Charles) در لندن به معرض دید گذاشته شد. برای توضیحات بیشتر در مورد اوراق مصور این نسخه و چاپ آن ر.ک:

S.Carboni. The illustrations in the Mu'nis al-ahrar. Illustrated Poetry and Epic images. Persian painting of the 1330s and 1340s. New York, 1994, pp. 9-47.

و برای خواندن توضیح متن و مفاهیم تاریخی ر.ک:

A.H.Morton. The Mu'nis al-Ahrrar and its twenty-ninth chapter. Illustrated Poetry and Epic images. Persian painting of the 1330s and 1340s. New York, 1994, pp.49-66.

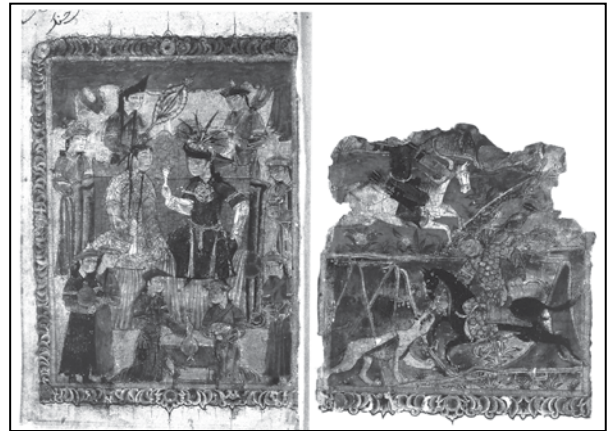
۹. محمد بن بدرالدین جاجرمی، مونس الاحرار فی دقائق الاشعار، به تصحیح و اهتمام دکتر میر صالح طبیبی، تهران، جلد اول سال ۱۹۵۸ م. / ۱۳۳۷ ش.، جلد دوم، سال ۱۹۷۱ م. / ۱۳۵۱ ش.

شده است. بعضی فصل‌ها به گونه‌های مختلف ادبی، اشعار پندآموز، پرسش و پاسخ‌های شعری، شکایات، ماده‌تاریخ‌ها و بعضی دیگر به قالب‌های شعری خاص مانند رباعی، غزل و مسمط اختصاص دارد.

نگارهٔ مونس الاحرار در مجموعه آر تور سکلر
حاوی شعری از محمد راوندی

مونس الاحرار، مجلس آغاز کتاب، «مجلس شکار شاهزادگان» و
«مجلس بزم شاهزادگان»، دار الآثار الاسلامیه

نوشتهٔ ابوالمجد در سال‌های ۷۲۱ ق. / ۱۳۲۱ م. - ۷۳۶ ق. / ۱۳۳۵ م. چنین برمی‌آید که قدیمی‌ترین «سفینه» موجود باشد؛ اما شواهد دیگری هست که سابقهٔ تدوین «سفینه» را قدمت بیشتری می‌دهد.

از چهار مقاله اغلب قدیمی‌ترین شواهد در مورد ادیبان یا علمای برجسته (همچون فردوسی، خیام، ابوعلی سینا و فرخی) به‌دست می‌آید. نظامی عروضی سمرقندی، تألیف چهارمقاله را به سال ۱۱۵۷ م. به اتمام رسانده است. از نوشتهٔ او چنین برمی‌آید که تدوین «سفینه»، با ذکر نام شاعر، و خواندن اشعار او در مجامع عمومی رسمی رایج و بالاترین افتخار شاعران بوده است. عبارت کوتاه اما روشن‌کنندهٔ زیر در آغاز فصل دوم این کتاب آمده است:

... و شاعر باید که در مجلس محاورت خوش‌گوی بُود و در مجلس معاشرت خوش‌روی. و باید که شعر او بدان درجه رسیده باشد که در صحیفهٔ روزگار مستور باشد و [...] بر سفائن بنویسند و در مدائن بخوانند [...] و چون شعر بدین درجه نباشد تأثیر او را اثر نُبُود و پیش از خداوند خود بمیرد

کاتب همچنین بخش‌های مبسوطی از شاهنامهٔ فردوسی، و نیز قسمت‌هایی از ترجمان‌البلاغه، و حقائق‌السحر (نوشتهٔ رشیدالدین وطواط) را، به عنوان نوعی راهنمای شعر، در آن گنجانده است. این مجموعه شامل نو یافته‌های زیادی است که از مهم‌ترین آن‌ها رباعیاتی است منسوب به عمر خیام.^{۱۰} دیگر ویژگی ممتاز این مجموعه، آراستگی یکی از فصل‌های آن به چندین تصویر است.^{۱۱} که عجیب می‌نماید؛ چون در اوراقی از شاهنامه که این چنین مورد توجه هنرمندان است حتی یک نقاشی هم دیده نمی‌شود. توجه خاص به تزئین این فصل ممکن است از این روی بوده باشد که سه شعر اول این فصل، سرودهٔ استاد محمد راوندی در ستایش سلیمان شاه سلجوقی است.^{۱۲} شهرت راوندی به تنها کتاب باقیمانده از او، راحة‌الصدور (در تاریخ آل سلجوق) است.

مونس‌الاحرار را از بدو انتشار تا همین اواخر قدیمی‌ترین گلچین ادبی به زبان فارسی می‌دانستند. اکنون از سفینهٔ تبریز،

۱۰. الکساندر مورتون، همان، ص ۴۹.

۱۱. شش برگه که توضیحات این فصل را ارائه کرده‌اند اکنون در مجموعه‌های عمومی ایالات متحده نگهداری می‌شوند: موزه آر تور. م. سکلر، کمبریج؛ موزه هنر کلیولند؛ کتابخانهٔ دانشگاه پرینستون، مجموعهٔ رابرت گرت؛ دو نسخه در موزه هنر متروپلیتن، نیویورک و گالری هنر فریر، واشنگتن دی سی.

۱۲. در هر حال دست‌کم سه نسخه از آن وجود دارد که به طغرل، سلیمان‌شاه و کیخسرو پیشکش شده است (الکساندر مورتون، همان، ص ۵۱).

[...] اما شاعر بدین درجه نرسد الا که در عنفوان شباب و در روزگار جوانی بیست هزار بیت از اشعار متقدمان یاد گیرد و ده هزار کلمه از آثار متأخران پیش چشم کند...^{۱۳}

به هر روی، این متن «سفینه» را صرفاً مجموعه‌ای از اشعار توصیف می‌کند که آشنایی با آن برای شاعری متبحر (یا درس‌خواندگان) ضروری بوده است. ذکر این نکته جالب است که محمد معین، در حواشی خود بر چهارمقاله، «سفائن» را جمع «سفینه» به معنی «دفتر و بیاض» نوشته است.^{۱۴}

«سفینه» در مطلع غزلی از حافظ، در حد معنای «مجموعه» آمده است:

در این زمانه رفیقی که خالی از خلل است
صراحی می‌ناب و سفینه غزل است

حال که از چهارمقاله نام بردیم، باید متذکر شد که این اثر نیز نوعی مجموعه است؛ مجموعه گفتارهایی در باب مشاهیر در چهار بخش که هر کدام به یکی از چهار حرفه اصلی درباری (دبیری، شاعری، نجوم و طب) اختصاص یافته است. بخش‌های مربوط به دبیران، مُنجمان و طبیبان دربردارنده حکایاتی از وقایع نادر و عجیب از زندگی و مرگ اشخاص معروف (مانند رویدادهایی از زندگی عمر خیام و فردوسی) است. حال آن که فصل مربوط به شاعران، مملو از قطعات شعر و نمونه‌های آثار آنان است. طبیعی و قابل درک است که نظامی خودش شاعر بوده و سعی کرده حرفه‌اش را متعالی جلوه دهد.^{۱۵}

در این جا چند مسأله دیگر قابل بررسی است: چنین کتاب‌هایی را چه کسانی و برای چه مخاطبانی پدید آورده‌اند،

و سلیقه چه کسانی در آن‌ها منعکس شده است؛ همان‌طور که ذکر شد، مجموعه آثار علمی منشور عموماً برای تحقیق و مطالعه گردآوری می‌شدند؛ اما مخاطب گلچین‌های ادبی افراد متخصص (مشاغل درباری از جمله دبیران، شاعران) و هنردوستان، برای نیازهای شخصی خود، بوده‌اند. جذابیت گلچین‌های ادبی به‌ویژه از لحاظ اصولی بوده است که در انتخاب اشعار موجود در آن‌ها به کار می‌رفته است. این مجموعه‌ها، که با نظر شخصی و تحت تأثیر سلاقی و تمایلات گردآورنده پدید آمده است، ممکن است معرف پسند عمومی زمانه خود باشد یا نباشد. توجه به تفاوت میان ترتیبی که برای صاحبان طبقات مختلف اجتماعی به کار می‌رفته است، و در صورت امکان، مقایسه کتاب‌های گردآورده (یا مخصوص) مردان و زنان، فوق‌العاده جالب است.

با توجه به تعداد زیاد زنان باسوادی که، از اوایل قرون وسطی، در مراحل تولید کتاب شرکت داشته‌اند،^{۱۶} ممکن است مجموعه‌هایی هم به همت زنان یا برای زنان فراهم آمده باشد؛ اما از ظواهر امر چنین بر نمی‌آید. از نمونه‌های احتمالی این مجموعه‌ها «جنگی» است که در مخزن کتابخانه شرقی دانشگاه سنت‌پترزبورگ (Ms 382) نگهداری می‌شود. این کتاب نمونه‌ای قدیمی از یک گلچین شعری دوزبانه است که آثار بسیاری سرایندگان، از سعدی گرفته تا شاعران ابتدای قرن نوزدهم، را در بردارد. ساختار کتاب نشان می‌دهد که یکباره کتابت نشده و احتمالاً کتابت آن زمان زیادی برده و مرتباً قطعات جدید به آن اضافه می‌شده است. بدیهی است که این طرح از آغاز تدوین کتاب مدّ نظر بوده؛ زیرا اوراق خالی

۱۳. نظامی عروضی سمرقندی، چهارمقاله، با تصحیح مجدد و شرح لغات و عبارات و توضیح نکات ادبی به اهتمام دکتر محمد معین، تهران، ۱۹۹۵ م. / ۱۳۷۵ ش.، ص ۴۷.

۱۴. همان جا.

۱۵. نظامی، در یکی از داستان‌هایش، به اجمال ذکر می‌کند که او و دخترش منجمان خوبی هستند. او مطمئناً دانش و تحصیلات گسترده‌ای داشته است. اما اگر نظامی جایی برای ذکر جزئیات ریاضیات، نجوم و طب می‌گذاشت، خواننده اصلی آثار و حامی خود، شاهزاده فیروزکوه، پسر علاءالدین حسین غوری مخوف، معروف به جهانسوز، را از خود می‌رنجاند. اگر این شاعر نمی‌توانست شاهزاده را سرگرم کند باید منتظر همان عاقبتی می‌بود که بر استادان بزرگ پیشین رفته بوده است؛ چنان که در مقاله کوتاهش در مورد بیرونی و ابوعلی سینا آورده است.

۱۶. توجه به شاهی از کتاب جواهر الاخبار بوداق قزوینی (ف. ۹۸۴ هـ. / ۱۵۷۶ م.). درباره تقسیم ماهرانه کارها در یک خانواده معمولی شیرازی که اشتغال به تولید کتاب داشته‌اند کافی است. در این خانواده‌ها، زن معمولاً خطاط، شوهر اغلب نقاش، دخترها نگارگر و پسرها طلاکوب و صحاف بودند (بوداق قزوینی، 288 Ms، کتابخانه ملی روسیه، برگ 109 r v)، همچنین ر.ک:

О.Акимущкин. Персидская рукописная книга, – Рукописная книга в культуре народов Востока, М., 1987, с. 374.

به نوشته بوداق قزوینی، اگر زن خانواده بی‌سواد بود، نوشته‌ها را نقاشی می‌کرده است.

بسیاری در انتهای هر فصل آن تعبیه شده بوده است تا اشعار جدید در آن‌ها نوشته شود. نقل بی‌ترتیب سروده‌های شاعران مختلف در این مجموعه نیز تأییدی است بر این که تدوین آن به مرور زمان انجام یافته است. ظاهراً شعرهای جدید را خوشنویس به انتهای هر فصل می‌افزوده است؛ فصل‌هایی که معیاری برای تشخیص آن‌ها از یکدیگر نمی‌توان یافت. متن کامل یا بخش‌هایی از سروده‌های سعدی، حافظ و بیدل را در هر بخش می‌توان یافت. این که تمام کتاب را یک نفر، به خط تعلیق، نوشته است، نشان می‌دهد که خطاط خود صاحب مجموعه بوده است که چیزی شبیه یک دفتر یادداشت از صحاف خواسته تا در آن اشعار محبوب و مشهور زمان خود را بنویسد. دیگر نشانه شخصی بودن این دفتر یادداشت، تزئینات بسیار خاص آن است، که در هر برگ، حتی هر صفحه، طرح متفاوتی از کاغذ ابروباد، با حاشیه مذهّب، به چشم می‌خورد؛ به‌ویژه که محل نوشتن متن در مرکز صفحه (اغلب به صورت مورب) برای خطاطی مشخص شده است. از آن جالب‌تر صحافی کتاب است که ظاهراً هم‌زمان با خطاطی و در نیمه اول قرن نوزدهم صورت یافته است. صحافی این مجموعه در اروپا مرمت شده، اما تزئینات اصلی پشت و روی جلد حفظ شده است؛ برای محافظت مقوای پشت و روی جلد، رویه‌ای شیشه‌ای روی کاغذ رنگی مزین به نقوش هندسی و گل و بلبل طلاکوب و رنگارنگ کشیده شده است.

داخل پشت و روی جلد تزئینی اضافی و بسیار نامعمول دارد که از آینه‌های مستطیل شکلی ساخته شده است که با قاب‌های مسی مزین به اشکال هندسی و طلاکوب ثابت شده‌اند. تزئینات قاب همان طرح گل و گیاه پشت و روی جلد کتاب را دارد.

در نگاه اول چنین می‌نماید که کتاب به سلیقه بانویی جوان فراهم شده است که می‌تواند تأییدی باشد بر این فرض که تا پیش از قرن نوزدهم رسم داشتن آلبوم‌های خانوادگی^{۱۷} از اروپا به مکان‌های دیگر رفته بوده است. این نسخه صفحه آخر ندارد و هیچ‌یک از فصل‌های آن نیز پایان نیافته است. صاحب یا خوشنویس آن ظاهراً قصد داشته است این اثر را تا

آخرین برگ دفتر، یا تا پایان زندگی‌اش، ادامه دهد. اگرچه از مقدمه کوتاهی در اولین برگ افزوده بر آغاز نسخه، که نویسنده‌اش ناشناخته است، درمی‌یابیم کتاب را شاعری به نام محمد سعدالدین، با تخلص «ماهر» گردآوری کرده که خود نویسنده بسیاری از اشعار بوده است. علاوه بر این‌ها، او آثار بیش از ۱۵۰ نویسنده فارس و ترک از گذشته تا روزگار خود را در این «مجموعه» گنجانده است. این مقدمه به سال ۱۲۳۱ هـ. / ۱۸۱۵ م. نگاشته شده است.

این نسخه، اگرچه وجود آلبوم‌های شعری زنان در آن دوره را اثبات نمی‌کند، ولی نشان می‌دهد که تدوین «جنگ» و «بیاض» نزد دوستداران شعر، و نسخه‌برداری آنان از این «مجموعه»‌ها، برای مطالعه شخصی، امری متداول بوده است و از طریق این «مجموعه»‌ها می‌توان با سلیقه خاص و حتی افراطی گردآورندگان و خوانندگان آن‌ها آشنا شد.

ارزش مجموعه‌ها

مواد ادبی در گونه‌های مختلف این «مجموعه»‌ها منابع بسیار ارزشمندی است که می‌تواند در شناخت سلايق و سبک‌های ادبی دوره نگارش آن‌ها کمک کنند. این «مجموعه»‌ها ممکن است آثار ادبی دیگری را نیز شامل شوند که در هیچ جای دیگری یافت نشود، مثلاً اثری منحصر به فرد، یک تکه‌ای یا کارهایی قدیمی از استادی مجرب که در آخرین گردآوری «دیوان» یا «کلیات» او وارد نشده است. وجه اخیر زمانی رخ می‌دهد که صاحبان آثاری که قبلاً به «سفینه» یا «جنگی» راه یافته‌اند، تحریر دیگری از آن آثار عرضه کنند. برای نمونه می‌توان از دیوان جامی (۱۴۹۲ - ۱۴۱۴ م.) یاد کرد. در کتابخانه شرقی دانشگاه سنت پترزبورگ نسخه بسیار جالبی (Ms 365) محفوظ است که در صفر ۸۹۸ / نوامبر ۱۴۹۲، یعنی چند روزی پیش یا پس از تاریخ مرگ شاعر (که روز هشتم نوامبر ۱۴۹۲ م. بوده) نسخه‌برداری شده است. مشخص است که این نسخه برای بازبینی شاعر آماده شده و ظاهراً او نتوانسته است بازبینی را به پایان برساند. این نسخه را خطاط معروف دربار سلطان حسین بایقرا، میرعلی تبریزی، ظاهراً در هرات، نوشته است.

۱۷. چنین آلبوم‌های خانوادگی یا آلبوم بانوان نوعی کتاب برای میهمان بودند که در آن از وی خواسته می‌شد یادداشتی برای میزبان بنویسد. این آلبوم‌ها گنجینه‌های واقعی برای پژوهشگران ادبی هستند. شاهکارهایی در این آلبوم‌ها یافت شده است به طور مثال از شعرای بزرگ روسیه در قرن نوزدهم.

به نوشتهٔ اعلاخان افصح‌زاد^{۱۸}، که نسخهٔ دانشگاه سنت‌پترزبورگ را با نسخه‌های شناخته‌شده موجود از این متن در «مجموعه»‌های دیگر مقایسه کرده، این نسخه قدیمی‌ترین دیوان جامی است که شاعر در سال ۱۴۶۴ م. در پنجاه‌سالگی، آن را به پایان رسانده که به دیوان قدیمی جامی معروف است.^{۱۹} پس از آن، قصیده‌ها و غزل‌هایی، نه تنها از اولین دیوان جامی بلکه همهٔ قصیده‌ها، ترجیع‌بندها، یک غزل و دو رباعی از دومین دیوان او، دو قصیده و یک ترکیب‌بند از سومین دیوان و نیز هجده معما از چهار رسالهٔ وی در مورد معماها آمده است. این نسخه شامل مقدمهٔ اصلی اولین دیوان اوست که در آن ذکر شده است شاعر در هنگام سرودن آن پنجاه‌ساله بوده است. ترتیب قرار گرفتن این آثار در کتاب با همهٔ نسخه‌های معروف دیگر متفاوت است و بسیاری غزل‌ها و قصیده‌ها در آن نیست؛ و در نسخه‌های متأخرتر هست. برای مثال، دومین شعر از دیوان آخر با این بیت شروع می‌شود:

عاشقم اما نمی‌گویم کجا
بیخودم لیکن نمی‌دانم چرا
و غزلی از اولین دیوان او با این مطلع:

خطت گرد لب آن مشکین نبات است
که رسته بر لب آب حیات است

این نمونه، گواه‌نگاه دقیق نویسنده در انتخاب آثار خود است. در بعضی موارد، مجموعه‌های بزرگ شعری مانند دیوان یا کلیات کلاً مفقود شده‌اند، مانند دیوان نظامی (ف. ۶۰۶ هـ.). نمونهٔ مشابه دیگر زمانی است که شاعری نتواند گردآوری دیوان خود را در طول زندگی‌اش به پایان برساند و بعدها شاگردانش آن را جمع‌آوری کنند؛ مانند دیوان حافظ (ف. ۷۹۱ هـ.) که از مجموعهٔ «بیاض» او پدید آمده است. مجموعه‌های قدیمی در این گونه موارد بسیار ارزشمندند. از بهترین این نمونه‌ها نسخهٔ شمارهٔ ۵۵۵ از مجموعهٔ موسسهٔ مطالعات شرقی تاجیکستان،

مشمول بر ۲۵ اثر فارسی و عربی در موضوعات گوناگون (شعر، تصوف، طب)، به قلم نویسندگان مختلفی از قرن دوازدهم تا چهاردهم میلادی است. که به نظر می‌رسد قدیمی‌ترین نسخه از اشعار حافظ باشد. تاریخ اتمام بعضی از این آثار ذکر شده که از شوال ۸۰۵ / آوریل ۱۴۰۳ تا ۱۱ شوال ۸۰۷ / آوریل ۱۴۰۵ است. حواشی اوراق ۱۴۵-۱۵۱ پ و ۱۳۶-۱۴۰ ر از این نسخه شامل ۴۱ غزل و دو قطعه از اشعار حافظ است؛ به خط نسخ بسیار زیبا. فضاهای خالی در حواشی اوراق ۴۵-۴۶، ۱۳۹ پ، ۱۴۰ پ، ۱۴۱ پ، ۱۵۲ پ، ۱۵۴ پ با ۳۴ غزل به خط نسخ و شکسته پُر شده است. ترتیب خاصی در نوشتن غزل‌ها دیده نمی‌شود که نشان دهد نسخه‌ای که این غزل‌ها را از روی آن نوشته‌اند در چه زمانی نوشته شده است؛ مثلاً ۱۵ یا ۱۶ سال پس از درگذشت شاعر. نسخه‌هایی از اشعار وی که اساس کتابت این نسخه قرار گرفته، شکل نهایی دیوان را نداشته است.^{۲۰}

با این همه، غالباً این روند در مسیر مخالف گسترش یافته است: منابع اصلی آثاری از قبیل «جنگ»، «بیاض»، «سفینه» و «مجموعه» مطمئناً «دیوان»‌ها، «کلیات»‌ها و بعدها «تذکره»‌ها بوده‌اند. اما در گلچین‌ها بوده که عقاید گردآورنده—سلیقه، ذوق و پیش از همه نام او—می‌توانسته است حفظ شود. بسیاری از مجموعه‌هایی که به فرامین شاهانه گرد می‌آمده است حاوی اطلاعاتی گوناگون از شاعران بود و به پادشاهان حامی آنان، پیشکش می‌شده است. مؤلفان چنین آثاری می‌بایست تمایلات پادشاهان حامی خود را پیش‌بینی و برآورده کنند. تولید چنین کتاب‌هایی منحصر به ثروتمندان و نجیب‌زادگان نبود؛ اشخاص تحصیل کرده نیز این آثار را برای خود نسخه‌برداری می‌کردند. نمونه‌های فراوانی از این نوع مجموعه‌ها در کتابخانه‌های سراسر جهان موجود است. اعم اغلب «سفینه»‌های موجود می‌توانند سبک ادبی و دیدگاه‌های

۱۸. افصح‌زاد، استاد تاجیک، این نسخه را در فهرست قدیمی‌ترین و معتبرترین نسخه‌های دیوان جامی (که تصحیح انتقادی آن را در سال ۱۹۷۸-۱۹۸۰ م. به چاپ رسانده) آورده است:

Абдаррахман Джами. Фатихат аш-Шабаб. Критический текст и предисловие, М., 1978; Васитат ал-Икд и Хатимат ал-Хаййат. Критический текст и предисловие. М., 1980.

(این تصحیح را مرکز پژوهشی میراث مکتوب در سال ۱۳۸۷ به چاپ رسانده است. م.)

۱۹. جامی پیش از آن که اولین دیوان رسمی خود فاتحه‌الشباب (۱۴۷۹ م.)، سپس دومین آن، واسطه‌العقد (۱۴۸۹ م.)، و سومین دیوان، خاتمة‌الحیات (۱۴۹۱ م.) را منتشر کند، در طول سالیان متمادی، مرتباً آن را اصلاح و شعرهایی به آن اضافه می‌کرده است.

20. Г.Галимова. Старейшая рукопись стихов Хафиза. – Проблемы востоковедения, № 4, 1959, 105-112.

فلسفی جامعه در دوره‌ای خاص را منعکس کنند.

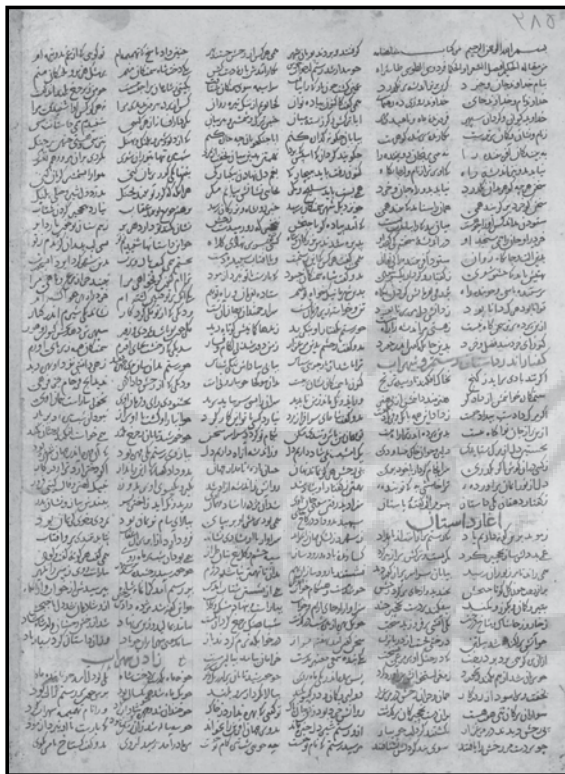
داستان پادشاهان

سفینه تبریز، نوشته ابوالمجد محمد بن مسعود تبریزی، ما را با طیف بسیار وسیع و بی نظیری از موضوعات و نویسندگان آشنا می‌کند. این کتاب شامل ۲۰۹ اثر مستقل یا اجزائی از متون مختلف، از تفسیرهای قرآنی تا موسیقی و معدن‌شناسی، و از واژه‌شناسی، حقوق، شعر و تاریخ تا مکتوبات شخصی و فلسفی، است.

استاد ایرج افشار، اولین کسی بود که این اثر فوق‌العاده ارزشمند را به ایران‌شناسان معرفی کرد.^{۲۱} این همه دلیل بر شاخص بودن گردآورنده است و کتاب را به پدیده‌ای منحصر به فرد بدل می‌کند که هر سطر آن برای پژوهشگران معاصر متون کهن بسیار مهم است و چنان که در مقاله دکتر اصغر سید غراب^{۲۲} آمده است، باید به دقت بررسی شود.

حال به بخش بسیار کوچکی از سفینه تبریز اشاره می‌کنیم تا ببینیم چگونه «سفینه»‌ها، عموماً و سفینه تبریز، خصوصاً می‌تواند پژوهشگران را در مطالعه متون دیگر یاری کند. چون من تقریباً سه سال برای پروژه شاهنامه کمبریج^{۲۳} وقت صرف کرده‌ام، طبیعی است، پیش از هر چیز، گزیده‌هایی از شاهنامه که نمونه شعر فردوسی است، توجهم را جلب کند؛ سه گزیده از «داستان رستم و سهراب»، «داستان رستم و اکوان دیو» و بخش کوتاهی از «رزم رستم و اسفندیار». حتی با بخش نسبتاً کوچکی (۵ برگ) از «داستان رستم و سهراب» درمی‌یابیم چه ابیاتی در زمان ابوالمجد به متن شاهنامه اضافه شده است. هر شاهنامه‌پژوهی با مشکل ضبط‌های متعدد ابیات و دشواری عظیم تشخیص نزدیک‌ترین صورت به اصل سروده فردوسی مواجه است.

بخش مورد نظر از سفینه، که شامل ۵ برگ (صفحات ۵۶۸ - ۵۷۶ از چاپ عکسی) است، ۵۹۶ بیت دارد. از مقایسه آن‌ها با تصحیح‌های معیار دبیرسیاقی^{۲۴} و خالقی مطلق^{۲۵}، درمی‌یابیم که ۲۷ بیت در سفینه نیست؛ اما متن سفینه ۲۱ بیت اضافه بر همان دو چاپ دارد. با مقایسه متن سفینه با دومین تصحیح انتقادی روسی^{۲۶} شاهنامه، مبتنی بر چهار نسخه نو یافته که در زمان تصحیح نخست ناشناخته بود، از جمله قدیمی‌ترین آن‌ها، نسخه فلورانس^{۲۷} ۶۱۴ هـ. / ۱۲۱۷ م. (M.C. III. 106- II. III. 12)، تفاوت‌های بیشتری هم به چشم می‌خورد.

نسخه سفینه تبریز، «آغاز داستان» شاهنامه، کتابخانه مجلس شورای اسلامی

۲۱. ایرج افشار، «چاپ عکسی سفینه تبریز (گردآوری و نسخه‌برداری در ۷۲۰-۷۲۳ هـ / ۱۳۲۰-۱۳۳۳ م.)»، تهران، ۱۳۸۱ ش. / ۲۰۰۲ م.: نامه بهارستان، سال ۳، شماره ۲، زمستان ۲۰۰۲/۳، صص ۳۴۲-۳۵۴.
۲۲. علی اصغر سید غراب، «A treasury from Tabriz: a fourteenth century manuscript containing 209 works in Persian and Arabic», Persica XIX (2003)، صص 125-164.
۲۳. <http://shahnama.caret.cam.ac.uk>
۲۴. شاهنامه، تصحیح دبیرسیاقی، تهران، ۱۳۷۴/۱۳۵۵.
۲۵. شاهنامه فردوسی، تصحیح جلال خالقی مطلق، جلد ۲، Bibliotheca persica، انتشارات مزدا، کاستا مسا و نیویورک، ۱۹۹۰.
26. Фирдоуси. Шах-наме. T.2. Научно-критический текст, разночтения, примечания и приложения М.-Н. Османова. М., 1992, 115-119.
27. A.M.Piemontese. Nuova luce su Firdausi "Shahnama". Data to 614/1217 a Firenze. Estrato da Annali dell' Instituto Orientale di Napoli. Vol.40 (N.S.XXX). Napoli, 1980.

بنابراین، قطعات موجود در سفینه، به لحاظ قدمت، در سومین مرتبه بعد از نسخه فلورانس و شاهنامه لندن^{۲۸} و قبل از نسخه مصور معروف کتابخانه ملی روسیه (Dorn 329)^{۲۹} مورخ ۷۳۳ هـ./ ۱۳۳۳ م. قرار می‌گیرد. نمودار بررسی صفحه‌ای از متن شاهنامه در سفینه تبریز چنین است:

هجده بیت از چاپ عثمان‌اف در متن سفینه وجود ندارد، حال آن که چهار بیت از سفینه در متن عثمان‌اف نیست؛ یعنی این چهار بیت در هیچ‌یک از نسخه‌های دیگری که مبنای گردآوری این چاپ انتقادی بوده‌اند نیامده است.

جالب توجه است که ابوالمجد متن کتاب فردوسی را آن قدری که برخی انتظار دارند خلاصه نکرده است تا بتواند داستانی کامل را در مجموعه عظیم خود بگنجانند. تعداد ابیات محذوف هم کم است (۲۷ از ۱۲۳)؛ به‌ویژه که این نسخه از قدیمی‌ترین نسخه‌ها است و انتظار می‌رود فاقد ابیات الحاقی موجود در سایر نسخه‌ها باشد.

مقایسه اولیه، با نسخه‌های دبیرسیاقی و خالقی مطلق، نیز به شمار بسیار کم ابیات الحاقی (تقریباً ۴٪)، و مقایسه دوم، با متن عثمان‌اف، به دردی از آن هم کمتر (چهار بیت در صفحه) انجامید. این ارقام، به‌ویژه در قیاس با آنچه از اغلب نسخه‌های متأخر (تا قرن هفدهم میلادی) به دست می‌آید، و مخصوصاً نسخه‌های متعلق به جنوب ایران یا هند، که سهم ابیات الحاقی آن‌ها به ۵۰ - ۶۰ درصد هم می‌رسد (مثلاً نسخه (۱۵) Or. ۱۳۵۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه کمبریج^{۳۰}، نسخه Ms. Or. fol. 209 متعلق به کتابخانه دولتی برلین^{۳۱} یا نسخه Dorn 333 محفوظ در کتابخانه ملی روسیه که الحاقیاتش مصور هم هست)، ناچیز است.^{۳۲} بخشی [از شاهنامه] که در نسخه ابوالمجد محفوظ است،

آن‌طور که تا حدی انتظار می‌رود، فاقد بسیاری از بیت‌هایی است که در تصحیح‌های انتقادی متداول (برتس، دبیرسیاقی، خالقی مطلق و عثمان‌اف) آمده‌اند. ویژگی حتی عجیب‌تر این نسخه وجود چندین بیت در آن است که در هیچ نسخه قدیمی دیگری که مبنای این تصحیح‌های انتقادی بوده است، دیده نمی‌شود. چهار بیت در هر صفحه، عدد قابل توجهی است. که می‌تواند گواه محبوبیت شاهنامه در طول سه قرن باشد، از زمانی که فردوسی آن را به پایان رسانید تا آغاز قرن چهاردهم میلادی، که زمان کتابت قدیمی‌ترین نسخه‌های موجود است. در طول آن سه قرن، شاهنامه را خوشنویسان گوناگون (و نویسندگان مشترک) بارها نوشتند و چندین نسخه از آن فراهم شد که از بین رفته است. طرح کمرنگی از یکی از این نخستین نسخه‌های ناپدیدشده که در دوران معماگونه «نابودگی صورت مکتوب»^{۳۳} شاهنامه از میان رفته، در سفینه ابوالمجد بازتاب می‌یابد.

کلاً پدیده «نابودگی»^{۳۴} یا بهتر بگوییم «دگربودگی»^{۳۵} شاهنامه برای سه قرن، به توجه ویژه می‌ارزد. شاهنامه اولین اثر مهم در زبان فارسی دری بعد از دو قرن «دگربودگی» این زبان است؛ دوره‌ای که در آن زبان ادبیات «عربی» بوده است. بخش‌های الحاقی را، که تا قرن سیزدهم میلادی [هفتم هجری] بر حجم شاهنامه فردوسی افزوده‌اند، نباید صرفاً اضافات جعلی و بی‌ارزش دانست و بی‌رحمانه قلم گرفت، بلکه باید آن‌ها را مواد زبان‌شناختی و لغوی ارزشمندی شمرد که ممکن است حاوی اطلاعاتی از ویژگی‌های زبان‌شناختی سرزمین‌هایی باشند که این سروده‌ها به قلمرو آن‌ها رفته و فرجه شده است.

در خاتمه، می‌خواهم بر بعضی نکات این مقاله تأکید کنم:

۲۸. شاهنامه موزه بریتانیا، مورخ ۶۷۵ هـ./ ۱۲۷۶ م. را مدت‌ها قدیمی‌ترین نسخه این متن می‌دانستند.

۲۹. متأسفانه متن شاهنامه مصور موزه تویقایی سرای، مورخ ۱۳۳۱ م. (Hazine 1479) برای مقایسه در دسترس نبود.

۳۰. استنساخ در سیالکوت در ۱۸۰۰، حاوی ۶۶ نگاره.

۳۱. استنساخ در اصفهان در ۱۶۶۶، حاوی ۱۶۷ نگاره.

۳۲. این نسخه نه تنها به سبب به تصویر کشیدن داستان‌های رایج مثل روزنامه یا گرشاسب‌نامه، بلکه به علت تصویرگری داستان‌های کوتاه آن مورد توجه و جالب است.

۳۳. "non-existence in written form"

۳۴. "non-existence".

۳۵. "other-existence". اصطلاح (инобытие) را به کار می‌گیریم که م. زند آن را برای دوره «دو قرن سکوت» فارسی دری زرین کوب پیشنهاد کرده است:

М.И.Занд. Шесть веков славы. Очерки персидско-таджикской литературы. М., 1964, 27-39.

۱. «مجموعه» ها انواع مختلفی دارند و اصطلاحات گوناگونی برای آن‌ها وضع شده است؛ از جمله «سفینه»، «جنگ»، «بیاض»، «مجموعه» و حتی «تذکره» که اغلب تقریباً تشخیص آن‌ها از یکدیگر ممکن نیست. اصطلاح «سفینه»، که از عربی گرفته شده، به کتابی اطلاق می‌شود که شامل آثاری در موضوعات مختلف است. این می‌تواند منشأ و خصوصیات ویژه این گونه مجموعه‌های ادبی و/یا علمی را آشکار کند که از گونه‌ای مطلقاً مذهبی به مجموعه‌ای شامل آثار دیگر، غیرمذهبی، (نثر و شعر) و سرانجام به نوعی دایرةالمعارف مبدل شده است. شایان ذکر است که اصطلاح فارسی «جنگ»، که به نظر می‌رسد گرده برداری همان «سفینه» باشد، در دنیای فارسی‌زبان جای آن را نگرفت، بلکه یکی از چندین اصطلاحی شد که عموماً به مجموعه‌های شعری اطلاق می‌شود.

۲. ارزش چنین مجموعه‌هایی فقط در حفظ آثاری که زمانی معروف بوده اما اکنون کاملاً فراموش شده‌اند، یا در حفظ بخش‌هایی از متون مشهور نیست، بلکه در نشان دادن موقعیتی هم هست که در آن، آثار شناخته شده در زمان تهیه این مجموعه‌ها، منتقل و به آن‌ها وقوف حاصل شد.

مهمترین مزیت کار با «سفینه» ها این است که حتی یک

تکه بسیار کوچک از شعری متوسط می‌تواند بسیار به کار پژوهشگر آید و اطلاعات فراوانی از تاریخچه متن، تحول آن در طول قرون، و حتی نسخه احتمالی آن به دست دهد. «سفینه» ها در پیگیری تحول نگاه نویسنده و ارزیابی او از آثار خودش راه‌گشایند؛ مانند دیوان جامی دانشگاه سنت پترزبورگ. ۳. در مورد متن شاهنامه، کشف ابیات نویافته، حائز منتهای اهمیت است؛ زیرا هر بیت اصیل فردوسی به منزله اثر هنری بسیار ارزشمندی است که از پس یک هزاره باقی مانده است. چنین متن خارق‌العاده و نادری فرصتی استثنایی برای کشف یافته‌های جدید، نه تنها برای محققان ادبیات بلکه برای پژوهشگران تاریخ هنر نیز فراهم می‌کند. بیت‌های نویافته ممکن است مفهوم نقاشی‌هایی را که از نسخه‌های خود جدا و پراکنده شده‌اند و اکنون در مجموعه‌هایی در سراسر جهان نگهداری می‌شوند، روشن سازد. این‌ها از قدیمی‌ترین نمونه‌های نقاشی در کتاب‌های فارسی اوایل قرن چهاردهم میلادی‌اند. چنین نقاشی‌های یتیم‌مانده‌ای، که تصاویری از متون ناموجودند، ممکن است هویت خود را به واسطه آثاری مانند «سفینه» باز یابند.

انتشار دوفصلنامه میراث علمی اسلام و ایران

دوفصلنامه میراث علمی اسلام و ایران — ویژه تاریخ علوم و فناوری دوره اسلامی — به صاحب امتیازی مرکز پژوهشی میراث مکتوب، مدیرمسئولی دکتر اکبر ایرانی و سردبیری دکتر محمد باقری منتشر می‌شود.

میراث علمی اسلام و ایران، سومین نشریه مرکز پژوهشی میراث مکتوب، پس از دوفصلنامه آینه میراث و دوماهنامه گزارش میراث است که با ضمائم چاپ و منتشر می‌شود.

این دوفصلنامه ویژه پژوهش‌های تاریخ علم و فناوری در دوره اسلامی است تا با ارائه گزارش‌ها، مقالات و تحقیقات انجام شده، سهم ایران و اسلام را در گستره دانش بشری و تأثیراتی که تا قرون اخیر بر آن به جای گذاشته باز نمایاند.

